

ד"ר דוד אלגביש

חלוקת הארץ בגורל

חלוקה בהתאם לגודל השבטים

סדרי הנחלת ארץ ישראל המערבית נרשמו בחלקו האחרון של ספר במדבר. שם הותוו שני עקרונות חשובים לחלוקת הנחלות:

לרב תרבה נחלתו, ולמעט תמעט נחלתו, איש לפי פקדיו יתן נחלתו. אך בגורל יחלק את הארץ, לשמות מטות אבתם ינחלו. על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט (כו, נד"נה).

והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחותיכם, לרב תרבו את נחלתו, ולמעט תמעט את נחלתו. אל אשר יצא לו שמה הגורל לו יהיה. למטות אבותיכם תתנחלו (לג,נד).

לאמר: יש לחלק את הארץ על פי גורל ובהתאם למספרם של הנוחלים. ברם, שילובן של שתי ההוראות הללו יחד במסגרת ההנחיות למנחילי הארץ מעורר קשיים לא מעטים:

א. ההיגד "לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעט נחלתו" עשוי להתפרש בשתי דרכים: האחת – שכל השבטים קיבלו נחלות שוות זו לזו, ורק במסגרת החלוקה הפנים-שבטית הותאם גודל הנחלה להיקפה של המשפחה או של בית האב; והשנית – שגודל הנחלה הותאם למספר הנוחלים כבר בשלב החלוקה לשבטים, כך שלכל שבט ניתנה נחלה בהתאם למספר בתי האב שבו.

קושי דומה מצוי גם בתיאור החלוקה העתידית של הארץ שבספר יחזקאל (מז,יג-יד) – "אשר תתנחלו את הארץ לשני עשר שבטי ישראל ... ונחלתם אותה איש כאחיו. גם כאן יש לשאול, האם הביטוי "איש כאחיו" מציין שוויון בנחלות השבטים, או בנחלות בתי האב בלבד.¹

כבר נשאלה שאלה זו בתלמוד הבבלי: "איבעיא ליהו, לשבטים איפלוג או לקרקף

1. לדעת רש"י ורד"ק בפירושם על אתר, תיחלק הארץ לעתיד לחלקים שווים לכל שבט. אולם ר"צ מושקוביץ (בפירושו ליחזקאל, דעת מקרא, ירושלים תשמ"ה) טען, כי השוויון מתייחס רק לחלוקה ליחידים.

איפלוגו? (בבא בתרא קכא, ב)² תשובת הגמרא היא, שהארץ נחלקה לחלקים שוים לשבטים, ולראיה הובא הפסוק "על פי הגורל תחלק נחלתו בין רב למעט" (במדבר כו, נו) ממנו משתמע כי נחלות השבטים שוות זו לזו ללא תלות במספר האוכלוסין שבשבט.³ הרמב"ן (בפירושו לבמדבר לג, נד) הביא וקיבל דעה זו, והטעים כי הארץ חולקה בשני שלבים: תחילה חולקה לחלקים שוים לשבטים, ואח"כ חולקה ליחידות קטנות יותר, שהותאמו לגודל המשפחות הנחלות. וכן היא דעת רד"ק בפירושו ליהושע יז, ד.

אך קיימת אפשרות שונה, לפיה קיבל כל שבט נחלה בהתאם למשפחותיו. דעה זו יכולה להסתמך על הנאמר בספרי: "לפי פקדיו" (במדבר כו, נד) – מלמד, שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא לכל שבט ושבט לפי מה שהוא.⁴ לראיה ציטט בעל המדרש את תלונת בני יוסף ליהושע "מדוע נתתה לי נחלה גורל אחד וחבל אחד? ואני עם רב!" (יהושע יז, ד) המלמדת שהם ציפו לקבל נחלה גדולה בהתאם למספר בני השבט.⁵ דעה זו התקבלה גם על ידי רש"י ואברבנאל בפירושיהם לבמדבר כו, נד. ראיה לשיטתו, שהחלוקה היתה בהתחשב בגודל השבטים, מביא אברבנאל מכך שהפסוקים בפרק כו נרשמו מיד לאחר המיפקד בערבות מואב, בו נמנו השבטים למשפחותיהם. וזאת בניגוד למפקד שקדם לו (שם א), בו נמנו המתפקדים עפ"י מסגרות שבטיות בלבד. מכאן ניתן להסיק שכבר בחלוקה הראשונית של הארץ התחשבו במספר המשפחות שבכל שבט, ולא הסתפקו בחלוקה שוויונית לשבטים. עיון במפת השבטים, כפי שהיא עולה מספר יהושע, מוכיח לכאורה, שיהושע נהג בדרך שלישית, שאינה תואמת אף לא לאחת משתי התפיסות שהוצגו כאן. שכן נחלות השבטים אינן שוות בגודלן, וגם אין בהן התאמה בין גודל השבט לבין היקף נחלתו.⁶

2. וכך פירש רשב"ם שם. אך לדעת רבי חיים בן עטר (אורי החיים במדבר כו, נג), השאלה היתה על אופן הפניה לגורל, לאמר: האם שמו בגורל שנים עשר פתקים כמניין השבטים, או חמשים ושבעה פתקים כמניין משפחות ישראל, או ששים ויבוא פתקים כמניין הגברים, יוצאי מצרים. וראה גם את הערותיו של י"צ מושקוביץ בפירושו ליחזקאל עמ' תב.
3. אין בראייה זו כדי להכריע בשאלה הנדונה, שכן נאמר בכתוב "תחלק נחלתו בין רב למעט", אך לא ברור למי מוסבת ו"צ שבטוף התיבה 'נחלתו', האם למטות שנוכרו בפסוק הקדים, או ל"איש" שנוכר בפסוק נד, שפירושו כאמור שנוי במחלוקת.
4. ספרי על במדבר כו, נו (מהר"ם הורוויץ, לייפציג תרעו, עמ' 175).
5. גם כתובים אלה הנם דו-משמעיים כקודמיהם. לפירוש האלטרנטיבי ראה דברי רמב"ן בפירושו לבמדבר כו, נד.

אוכלוסיית נחלי הארץ על פי המיפקד בספר במדבר פרק כ"ו מנתה כדלהלן:			
ראובן	43,730	אפרים	32,500
שמעון	22,200	בנימין	45,600
יהודה	76,500	דן	64,400
גד	40,500	אשר	53,400
יששכר	64,300	נפתלי	45,400
זבולון	60,500	מנשה	52,700

על מנת ליישב את המעשה של יהושע עם הציווי בחומש במדבר, יש לומר שהנחלות חולקו לא רק עפ"י גדלן, אלא גם לפי איכותן ושוויין. עקרון זה נזכר בספרי (שם): "מגיד שלא נתחלקה ארץ ישראל אלא בשויון – בית כור נגד בית סאה, ובית סאה נגד בית כור" (צוטט על ידי רש"י ואברבנאל בפירושיהם שם). וכך כתב גם יוסיפוס פלביוס: "ופקד עליהם להעריך את מידת האדמה הפוריה לחוד ושל זו שפחות פוריה לחוד"⁷. ואכן מפת השבטים תומכת בפתרון שכזה, שכן הנחלות בעמקים הפוריים יותר היו קטנות מהנחלות בהר. בהסתמך על עקרון זה הציע ר' עובדיה ספורנו (בפירושו לבמדבר כו,נד) פשרה בין שתי האפשרויות שנידונו כאן: הארץ נחלקה לשבטים לחלקים שווים בדמיהם, אך שבטים מרובים באוכלוסין נטלו חלקים גדולים יותר בשטחם, הגם שמחירם לא עלה על מחיר יתר החלקות.

החלוקה בגורל

הפניה לגורל לצורך חלוקת הארץ מעוררת תהיות ושאלות:

1. משום מה נזקקו לגורל, ולא הסתפקו בחלוקה שתתבצע בידי רשויות ההנהגה השבטיות והלאומיות?
 2. האם הפניה לגורל היתה רק בשלב חלוקת הארץ לשבטים או גם בחלוקה למשפחות?
 3. האם הגורל נדרש להכריע רק בשאלת מיקום הנחלות או גם ביחס לגודלן?
 4. האם הגורל חילק את כל ארץ ישראל המערבית או רק את נחלת שבעת השבטים "אשר לא חלקו את נחלתם" (יהושע יב,ב)?
- נראה שהפניה לגורל מלמדת את העם, שה' כבש את הארץ, ולכן הוא ינחיל אותה לעם באקט דתי.⁸ מסיבה זו לא הוזכרו שמות חברי ועדת החלוקה, כדי להקטין

הפערים משתקפים מנחלותיהם של שבטי זבולון, יששכר דן, שנמנו עם השבטים מרובי האוכלוסין, אך נחלותיהם הן מהקטנות ביותר בנחלות השבטים.

7. קדמוניות היהודים (בחרגום א' שליט, ירושלים ותל-אביב 1967) ה, א, כא, 79-76, עמ' 152.

8. מסר זה עולה גם מן הפסוק "ויקח יהושע את כל הארץ ... ויתנה יהושע לנחלה לישראל כמחלקתם לשבטיהם" (יהושע יא,בג). כתוב זה, המשמש כפסוק מעבר בין פרשת כיבוש הארץ ובין חלוקתה לנחליה, נוסח במבנה של נוסחת הענקה על ידי המלך. נוסחה זו שכיחה במקרים, בהם נושא המלך את חלקת פלוני ונותן אותה לאלמוני, והיא מצויה גם במשפט המלך (שמואל א ח,יד). אינכוריה בספר יהושע מצוין שלעם ישראל זכות על הארץ בתוקף מענק מלכותי משמים, כפי שצוין פ' פולק (שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ט, עמ' 234). משום כך רשימת המנהילים את הארץ פותחת באלעזר הכהן, בעוד שיהושע מופיע רק במקום השני ברשימה (יהושע יד,א). [ראה עוד מי-מרום להרב חרל"פ זצ"ל, על מגילת אסתר, שהשגחתו של הקב"ה באה לידי ביטוי דוקא ע"י הטלת גורל. הדבר בא לידי ביטוי בהעמדת מרכיותו של חג הפורים על הפור שהפיל המן, ובגורל הקובע ביום הכפורים איזה שעיר יקרב במקדש, ואיזה יושלך לעזאזל. – הערת עורך (א.ד.)]

את המימד האנושי בחלוקת הארץ, ולציין שהחלוקה בוצעה למעשה על ידי הגורל. לפנייה לגורל יש חשיבות גם במישור האנושי, ביחס הנוחלים לרשויות המנחילות. חלוקת הארץ עלולה היתה לעורר תחושות קיפוח בקרב הנוחלים משתי סיבות. עליהן הצביע כבר אברבנאל: לא כל חלקי הארץ שוים באיכותם, ולכן יתעורר ויכוח בין השבטים נדבר מיקום נחלותיהם; לא כל חבלי הארץ נכבשו מידי הנוכרים קודם לחלוקת הארץ, והשבטים יעדיפו כמובן לקבל שטחים שנכבשו כבר. משום כך חולקה זה הארץ בגורל, כדי למנוע טענות אודות העדפה שרירותית של גורם אנושי כל שהוא בתהליך חלוקת הארץ.

מהפסוק "והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחתכם, לרב תרבו את נחלתו. ולמעט תמעיט את נחלתו" (במדבר לג, נד) ניתן היה להסיק, שהגורל קבע את נחלות המשפחות. אך השם "משפחה", המציין בדרך כלל יחידה קטנה משבט, עשוי להופיע גם בהוראה של שבט (כמו בשופטים יז, ז).⁹ ואכן בסופו של אותו פסוק כתוב: "למטות אבותיכם תתנחלו". וכך אמרו חז"ל (בבא בתרא קב, א):

אלעזר מלובש אורים ותומים, ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו. וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחים לפניו. והיה מכיין ברוח הקודש ואומר: זבולון עולה, תחום עכו עולה עמו. טרף בקלפי של שבטים, ועלה בידו זבולון; טרף בקלפי של תחומין, ועלה בידו תחום עכו.

אולם הרמב"ן סובר שהגורל קבע לא רק את מקום הנחלה של השבט, אלא גם את מקום נחלת כל בית האב במסגרת השבט. לראיה הצביע על הפסוקים (במדבר כו, נה-נו) בהם נזכרה בפירוש חלוקה לפי גורל הן לשבטים והן למשפחות.

לדעת רש"י (במדבר כו, נד) הארץ נתחלקה לחלקים מותאמים לגודלו של כל שבט, ובקלפי של תחומים היו מונחים גורלות של חלקי ארץ שונים זה מזה בגודלם, והגורל ייעד לשבטים נחלות המתאימות להם בגודלן. כנגדו טען אברבנאל, כי הגורל קבע רק את מקום נחלת השבט, בעוד שאת גודלה קבעו הרשויות המחלקות לפי גודל השבט. לראיה ציטט את הכתוב "לרב תרבה", ממנו משמע שההנהגה תתאים בין גודל הנחלה ובין מספר הנוחלים, ולא הגורל.

מלכתחילה אמור היה הגורל לחלק את כל ארץ ישראל המערבית, ובכלל זאת גם את נחלות יהודה ובית יוסף, כלשון הכתוב "זאת הארץ אשר תתנחלו אותה בגורל" (במדבר לד, לא). אך בפועל זכו בני שבט יהודה ובית יוסף, שלהם נודע מעמד כמנדיגי השבטים, בשני יתרונות: הם נטלו את נחלתם ללא גורל, בעוד שהחלוקה בגורל נותרה לשבטים הקטנים יותר;¹⁰ הם קיבלו את אדמתם בתוך השטחים שנכבשו בידי

9. יי ליוור, "משפחה", אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 582.

10. 'גורל' שנוכר בנחלות יהודה ויוסף (יהושע טו, א; טז, א) הוא מטבע לשונית קפואה המציינת נחלה, כמו 'ומגורל נחלתנו יגרע' (במדבר לו, ג). נמצאנו למדים שהמונח גורל מציין גם גורל שמטילים וגם נחלה שעולה בגורל.

יהושע, בעוד שיתר השבטים יועדו לנחלות שעל פי רוב החזיקו בהן עדיין תושביה הקדומים של הארץ. אפשר שפערים אלו גרמו למשלחת שהורכבה בשילה לחרוג מתחום סמכויותיה, שהוגבלו רק לחלוקת הארץ הנשארת, ולנסות ולתקן עיוותים קודמים, כלשון הכתוב "כי היה חלק יהודה רב, וינחלו בני שמעון בתוך נחלתם" (יהושע יט,יא).¹¹

11. אני מודה לפרופ' שי אחיטוב על מראי מקומות מרובים, אותם הזכיר בהרצאה במסגרת יד בן-צבי, ושהסתייעתי בהם להכנת מאמר זה. המסקנות אליהן הגענו מנוגדות למסקנותיו.